

ПРИЛОГ ПРАИСТОРИЈСКОЈ СТРАТИГРАФИЈИ ФЕЛИКС РОМУЛИЈАНЕ У СВЕТЛУ НОВИХ НАЛАЗА

Александар Капуран
Археолошки институт, Београд

Апстракт: *Системајска истраживања утврђене царске палате Феликс Ромулијана недалеко од села Гамзиград, као и њене ближе околине, дала су обимну археолошку грађу из збогово свих периода праисторије. Осим насеља обухваћеног бедемима античког утврђења, на овом простору откривено је и неколико праисторијских некрозола, као и градинских и равничарских насеља. Истраживања на Сектору терми предсавила су комплетну стратиграфију са хоризонтима од праисторије до средњег века. Након увида у целокупни праисторијски материјал из свих преходних кампања системајских истраживања на Сектору терми, може се закључити да праисторијску културну стратиграфију чине налази из периода неолита, старијег звозденог доба Басараби хоризонта и млађег звозденог доба лајена, односно дако-зетског културног круга.*

Кључне речи: *Гамзиград, Галеријева палата, старчевачка култура, Басараби комплекс, лајен, дако-зетски хоризонт.*

Вишедеценијска истраживања утврђене Галеријево царске палате Феликс Ромулијана код села Гамзиград, започета 1953. (Mano-Zisi 1956: 67), дала су до сада значајне податке из античке и средњовековне прошлости. Ипак, археолошка испитивања овог комплекса, формираног вишефазним грађевинским радовима из доба тетрархије, још увек нису достигла обим који би могао да понуди коначне одговоре о његовој вишевековној историји, чији успони и падови су као последицу имали формирање неуједначеног, сложеног и тешко читљивог културног слоја (cf. Срејовић, Лаловић и Јанковић 1981: 75). Прва истраживања којима су, поред касноантичких, обухваћени и праисторијски хоризонти унутар комплекса, као и у његовој непосредној близини, започињу 1970, под руководством Д. Срејовића. Налази праисторијских епоха, откривени како унутар, тако и изван утврђења, говоре о континуитету живота од неолита, преко металних доба и периода римске доминације, до средњег века.

За већину спорадично откриваних праисторијских налаза унутар бедема утврђења, који се најчешће налазе у нижим хоризонтима, прет-

поставља се да су секундарно донети заједно са земљом са косе изван северног бедема,¹ у циљу нивелације терена у источном делу комплекса (Срејовић 1983: 14–15, 19). Сматра се да су постојала два праисторијска насеља: једно на коси уз северни бедем утврђења (из енеолитског периода културе Чернавода и Коцофени, и из позног бронзаног доба, са мањом некрополом око 250 m јужније), и друго на простору између Драгановог потока и југоисточног дела утврђења (које карактерише керамика Басараби стила у нижим, и трибалска керамика у вишим слојевима) (Срејовић 1983: 19–21, сл. 9, 12).

Током истраживања грађевине „Е” у југозападном делу утврђења, откривена су два гроба кремираних покојника са прстенастим каменим конструкцијама који припадају бронзаном добу (Срејовић и Лазић 1997: 229, сл. 39–41; Лазић 1998: 147). Такође, приликом истраживања палате откривено је више десетина фрагмената различитих керамичких посуда које припадају истом периоду (Срејовић и Лазић 1997: 229, сл. 42–57).

На брду Магура, источно од комплекса утврђене царске палате, између и испод маузолеја и консекративних тумула Галерија и његове мајке Ромуле (Sreјović and Vasić 1994: 65–67, figs. 27–29), откривена је некропола равних гробова са кремираним покојницима (Срејовић и Лазић 1997: 228–229, сл. 29–38; Лазић 1998).² Гробне конструкције ограничене су прстеном од крупног камења, пречника 3–4 m, са урнама покривеним каменом плочом, остацима кремираних покојника и прилозима. Ове некрополе припадају тзв. „гамзиградској групи”,³ која је заступљена на свим налазиштима Тимочке крајине формираним крајем раног и током развијеног бронзаног доба (Срејовић и Лазић 1997: 242). На око 1 km јужно од брда Магура, током 1996. истражено је двослојно насеље на локалитету Милетов бунар, које поред хоризонта са налазима тзв. „гамзиградске групе”, са краја средњег и почетка позног бронзаног доба, садржи налазе и млађег хоризонта из ране фазе старијег гвозденог доба (Сладић и Ружић 2001: 159–160).

Важне податке о културној стратиграфији Феликс Ромулијане дала су опсежна рекогносцирања изведена у оквиру просторног плана подручја археолошког налазишта Ромулијана-Гамзиград, која су 2001. остварена у сарадњи Филозофског факултета у Београду и Републичког завода за заштиту споменика културе (Лазић, Сладић и Пековић 2002; Лаловић 2003: 74). Овим рекогносцирањима, у комбинацији са мањим

¹ На овом потесу је приликом дубоког орања могуће уочити већу количину археолошког материјала из енеолита и позног бронзаног доба.

² Истраживања су обављена у периоду 1989–2000. (Лаловић 2003).

³ Са терминима, „гамзиградска култура” или „гамзиградска група”, ваља бити опрезан јер упркос извесним локалним специфичностима, изгледа да се ради о варијанти ватинске и вербичоара културе у бронзаном, и параћинске у гвозденом добу.

сондажним истраживањима, евидентирано је око 75 локалитета из праисторијског, античког и средњовековног периода.⁴ Том приликом је, на потесу Вишицина башта у селу Гамзиград, откривено и насеље келтског племена Пикенза из времена са краја I и почетка II в., односно периода раног Царства (Sladić 2005: 220).

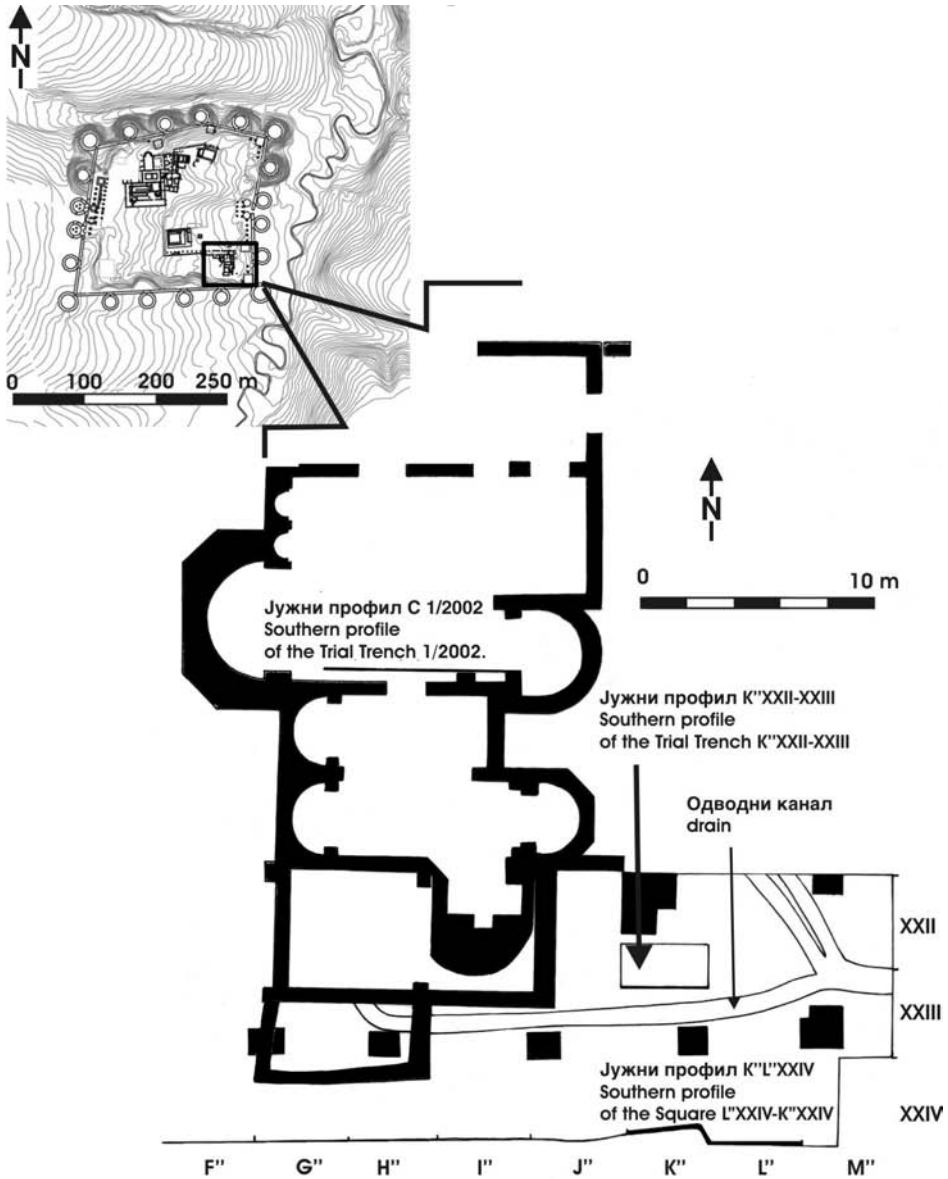
Археолошка истраживања у југоисточном делу утврђења, у Сектору терми (сл. 1) воде се од 1984. (Лаловић, Јовановић и Ружић 1997; *idem* 2000; Ружић 2003: 92).⁵ Ради потреба везаних за конзервацију откривених касноантичких зидова, извршена су 1997–2004. финална ископавања, и том приликом је у потпуности истражен како простор унутар Терми, тако и око њених фасада (Ружић 2003: 92). Током ових истраживања откривен је најстарији објекат који је претходио Галеријевим термама, а за који се претпоставља да је такође имао функцију терми (*ibid.*: 94, сл. 7) (сл. 1). Приликом уклањања пода I у контролној сонди 3, у квадратима J"-K" XVI-XVII, констатовано је да се испод слоја нивелације налази набијена глиновита земља са налазима уломака праисторијских керамичких посуда, која лежи на поду II (Лаловић, Јовановић и Ружић 2000: стр. 285). Слична ситуација поновила се приликом скидања пода од камених плоча у централном делу Терми, аподитеријуму (Ружић 2003: стр. 94), када је у слоју сиве глиновите земље, која представља нивелациони слој (сл. 2), откривен велики број уломака праисторијске керамике.

Наставак истраживања на овом сектору отпочео је 2004. Истражена површина простире се изван терми – ка јужном и источном бедуму и југоисточној угаоној кули старијег утврђења. У млађим слојевима откривена је зона металуршких објеката са краја V–прве половине VI в. (Петковић и Живић 2006: 146). Даљим истраживањима стигло се и до нивоа предгалеријеве фазе, тј. најстаријих трагова античког насеља, као и праисторијских слојева. Закључно са 2007. истражена површина дала је комплетну стратиграфију локалитета Феликс Ромулијана (сл. 3). Током истраживања у 2005. и 2007. праисторијска керамика почиње спорадично да се појављује у слоју нивоа E, и слојевима F, и G (*ibid.*: 140), као и у античким укопима јама и трасе јужног бедема старијег утврђења. Ради се о мањој количини претежно атипичног материјала који је секундарно доспео у античке слојеве.

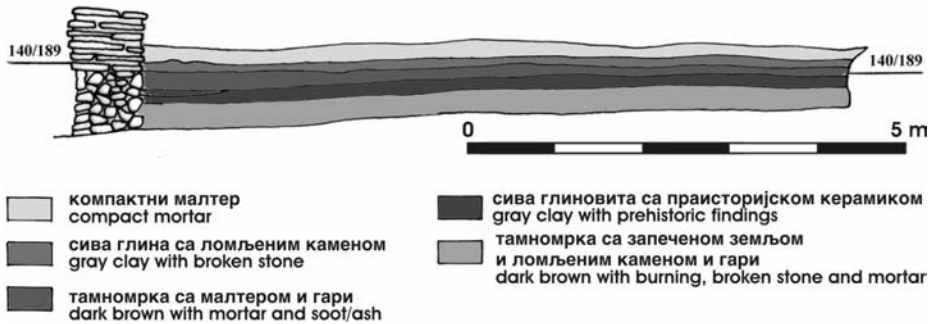
⁴ Овом приликом се захваљујем колегама М. Лазићу и М. Сладићу који су ми учинили доступним следећи извештај: *Felix Romuliana*-Гамзиград 2001, археолошко рекогносцирање територије обухваћене просторним планом подручја археолошког налазишта – Извештај Центра за археолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.

⁵ У истраживањима 1991–2004. учествовали су: архитекта Ч. Васић и археолози А. Лаловић, М. Ружић, С. Јовановић и М. Сладић. Од 2005. истраживањима на овом сектору руководе С. Петковић и М. Живић. Овим путем захваљујем се колегиницама С. Петковић, М. Ружић и М. Живић на уступљеној грађи и омогућеном увиду у документацију.

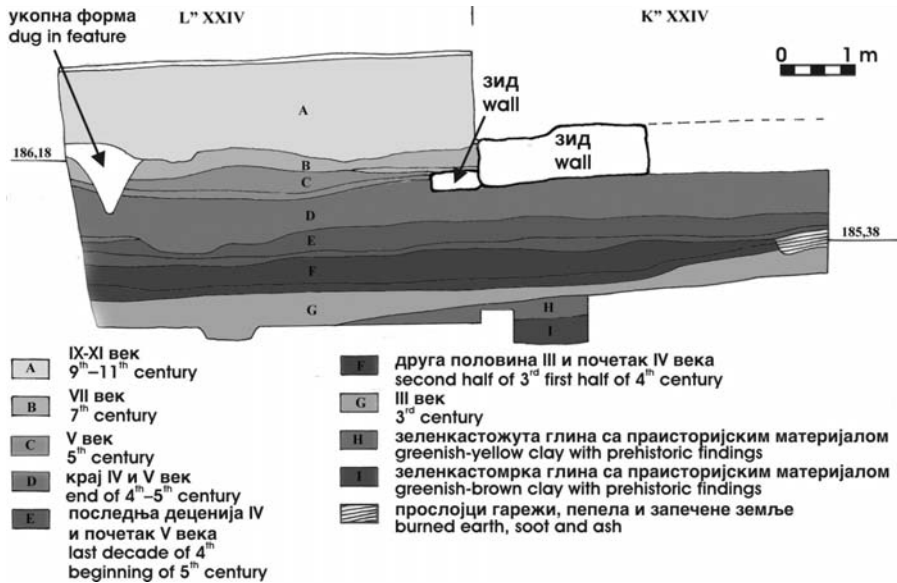
Сл. 1. Сектор терме са означеним местом јужних профила сонде 1/2002, квадрата L''XXIV-K''XXIV, и сонде К''XXII-XXIII. Детаљ: Топографска мапа комплекса Феликс Ромулијане, са назначеним термама.

Fig. 1. Plan of Thermae showing position of southern profiles of: Test Trench 1/2002, Square L''XXIV-K''XXIV, and Test Trench К''XXII-XXIII. Inset: Topographic map of the palatial complex Felix Romuliana, which shows location of Thermae.

Сл. 2. Јужни профил Сонде 1/2002.
Fig. 2. Southern profile of the Test Trench 1/2002.

У циљу утврђивања комплетне стратиграфије на сектору Терми, у последњој кампањи истраживања 2007, отворена је сонда К"XXII-XXIII димензија 4 x 2 m, у приближно централном делу истражене површине, у непосредној близини темеља старијих терми (сл. 1).⁶ На осталим деловима овог тесног простора то није било могуће учинити због откривених водоводних канала остављених *in situ* ради конзервације,⁷ као и због

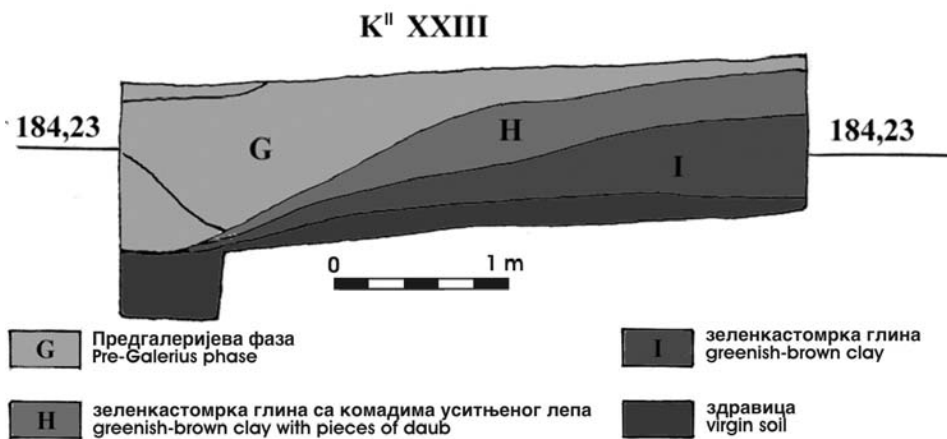

Сл. 3. Јужни профил квадрата L"XXIV – K"XXIV.
Fig. 3. Southern profile of the Square L"XXIV-K"XXIV.

⁶ Истраживањем је руководио А. Капуран.

⁷ Даље скидање слојева испод ових канала допринело би њиховом убрзаном девастирању.

темељних зона зидова старијих терми. Унутар ове сонде, на готово истој висини констатују се слојеви G, H и I, као и у делу ископа са њене источне и јужне стране. Слој H у коме преовладава праисторијска керамика, са спорадичним налазима античке, чини зеленкасто жута глина, са горњим нивоом на коти 184,65 m, док је основа на 184,4 m, и у који су укопани римски водоводни канали и једна јама. Из овог слоја потичу налази који се могу датовати у дако-гетски културни круг. Следи слој I који представља зеленкастомрка земља са основом на коти 184 m, у којем преовладава праисторијска керамика старијег гвозденог доба и леп. Слојеви H и I падају од запада ка истоку, где се завршавају на истом нивоу (сл. 4). Унутар оба слоја преовладавају налази праисторијске керамике из старијег и млађег гвозденог доба, само што се у слоју H примећује велика количина уситњеног, као и већег, грумења црвенкастог лепа са траговима арматуре од грања и прућа. Узимајући у обзир пад поменутих слојева ка истоку, постоји могућност да је приликом ископавања трасе темеља старијих терми избачена земља нивелисана у правцу истока. Можда је том приликом уништен стамбени објекат из млађег гвозденог доба, чије остатке у виду грумења лепа садржи слој H. Било би логично претпоставити да је извор земље коришћене за нивелацију терена био искоришћен са трасе ископа темеља импозантних кула и бедема из предгалеријеве и Галеријеве фазе. Затрпани део темељног рова јужног бедема откривен у квадрату M^LXXIV, у својој испуни, садржао је већу количину атипичне керамике из старијег гвозденог доба. Ови налази потврђују да је Срејовић (1983: 20, сл. 9) исправно сматрао зону југоисточног дела утврђења са једне стране и Драгановог

Сл. 4. Јужни профил Сонде К"XXII – XXIII.

Fig. 4. Southern profile of the Test Trench K"XXII – XXIII.

потока са друге стране, локацијом праисторијског насеља из гвозденог доба, које припада периоду VII в. п. н. е.

Након увида у целокупни праисторијски материјал из свих претходних кампања систематских истраживања на Сектору терми, може се закључити да културну стратиграфију чине налази из периода неолита, старијег гвозденог доба Басараби хоризонта, и млађег гвозденог доба, латенског/дако-гетског културног круга. Овом приликом биће представљени налази карактеристичних типова керамичког посуђа из наведених периода, као и три новооткривене бронзане фибуле.

Неолиџ

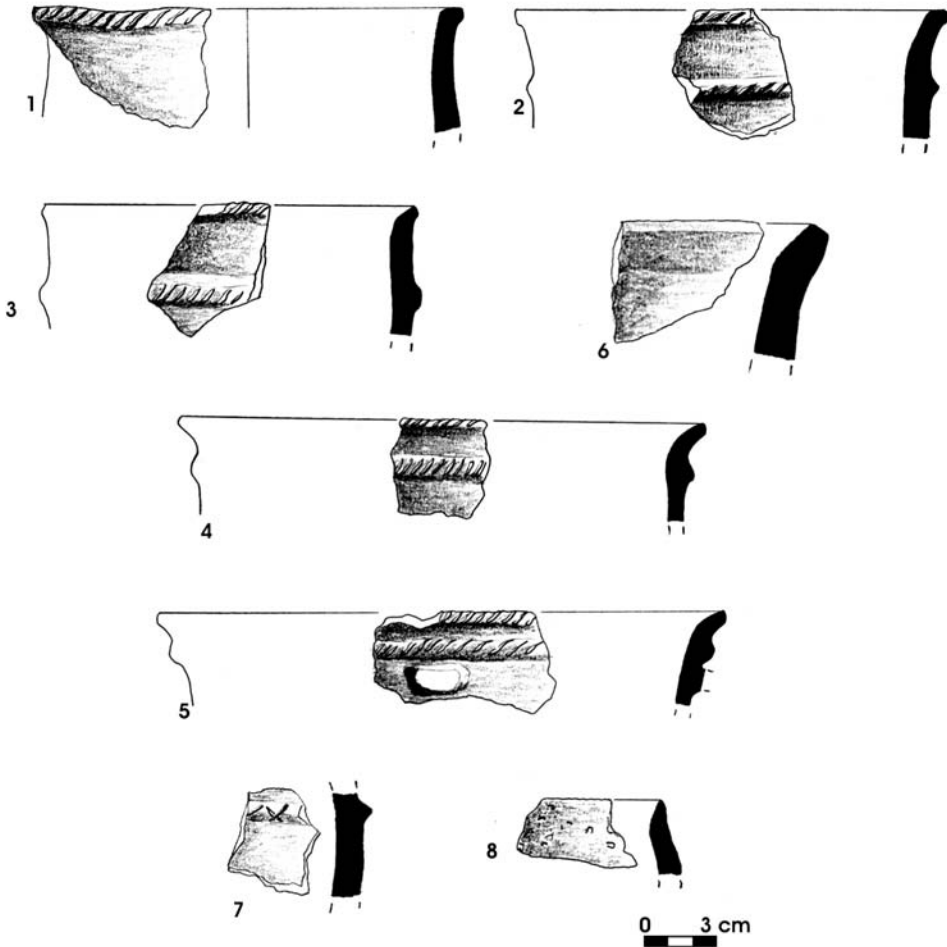
Материјалу најстаријег културног хоризонта припадају ретки, већим делом атипични, уломци неолитске старчевачке керамике, којих је на Сектору терме откривено веома мало. Ову керамику најбоље представља примерак обода и трбуха биконичне трбушасте зделе наранџасте боје (сл. 5/8; т. I/9). Присуство старчевачке керамике унутар бедема Ромулијане до сада није констатовано, али је радовима на римској кружној грађевини северно од утврђења,⁸ откривен велики број фрагмената трбушастих лонаца и здела широко разгранутог обода из овог периода. Управо је Срејовић сматрао овај потес местом са кога је у античко време позајмљивана земља за потребе нивелације унутар утврђења (*cf.* Срејовић 1983: 14–15, 19). Досадашњи откривени материјал није погодан за прецизније датовање, али се може претпоставити да је једновремен са налазима откривеним на локалитету Валуге, општина Књажевац, у подручју слива Белог Тимока (Сладић и Јовановић 1997: Т. I–II).

Сџарије г̀ввоздено доба

Корпус налаза из периода старијег гвозденог доба чини већи број фрагмената различитих типова керамичких посуда. Зделе су заступљене са два основна типа: биконичне са увученим ободом и биконичне са широко разгранутим ободом. Први тип је бројнији и њему припадају налази са углачаном површином, украшеном хоризонталним или косим канелурама. Израђене су од пречишћене и добро печене земље, смеђе, сиве или окер боје. Поред канеловања са спољне стране, украшавају се и у комбинацији са урезаним орнаментима, жигосањем и белом инкрустрацијом. Карактеристичан је тип канеловане зделе (сл. 6/1; т. I/4), са урезаним орнаментом у виду дуплог хоризонталног низа цикцак линија са viseћим шрафираним троугловима. Оштро профилисана плитка ка-

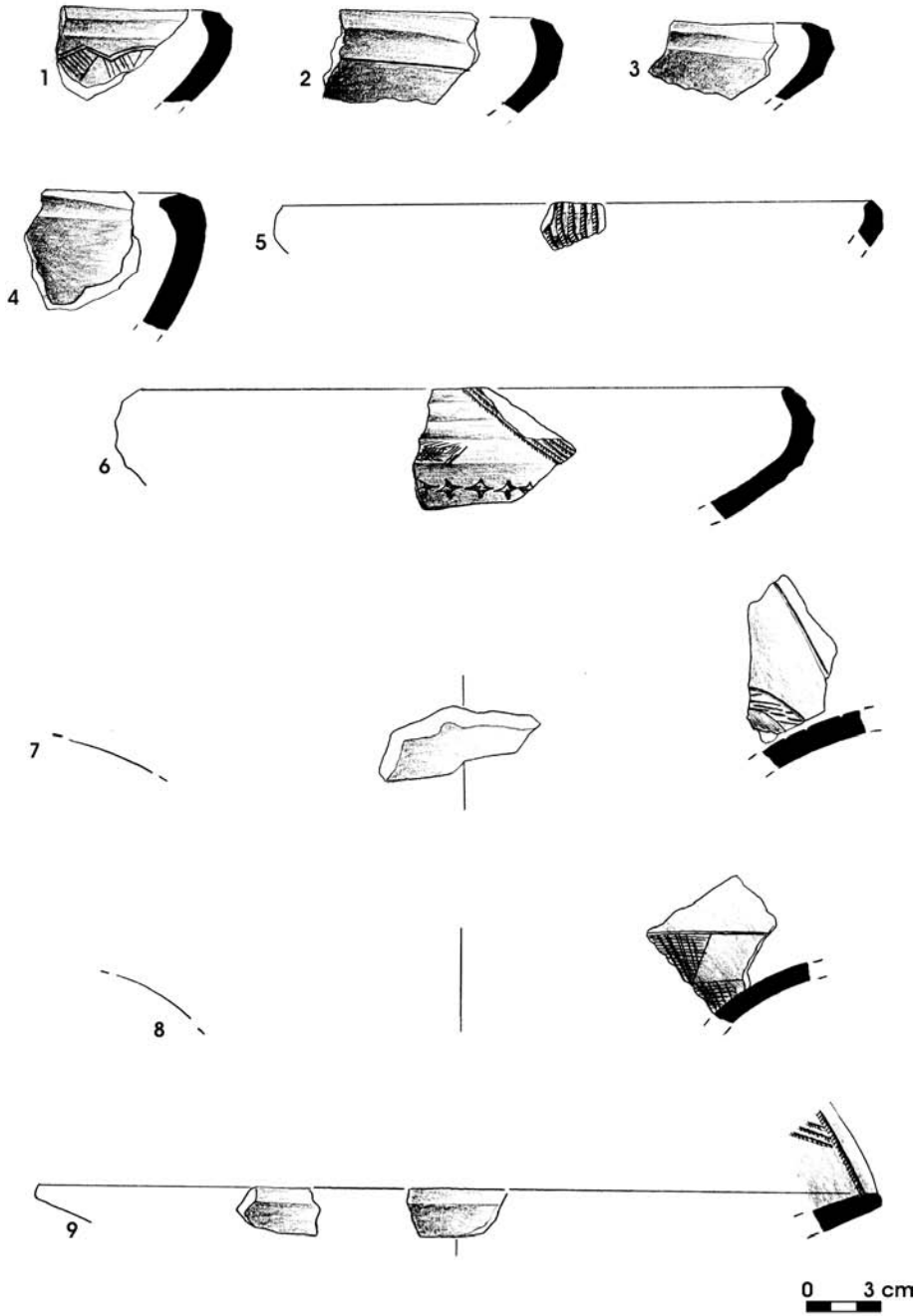
⁸ Извештај о овим икопавањима припремају С. Петковић и М. Живић.

нелована здела (сл. 6/5) украшена је вертикалним низовима лажног шнура. Најлепши примерак представља комбинација украса на здели (сл. 6/6; т. 1/5) која, поред канеловане добро углачане површине, поседује утиснуте косе снопове изведене у техници лажног шнура, као и једну правоугаону зону испуњену неправилним шрафирањем и белом инкрустрацијом (која може чинити део неке фигуралне представе). У доњем делу трбуха, утиснут је хоризонталан низ крстоликих печата скоро ромбоидног облика са мотивом јелове гранчице унутар кракова. Зделе са широко разгнутим ободом заступљене су примерцима украшеним са унутрашње стране обода мотивом урезаних трака испуњених кратким

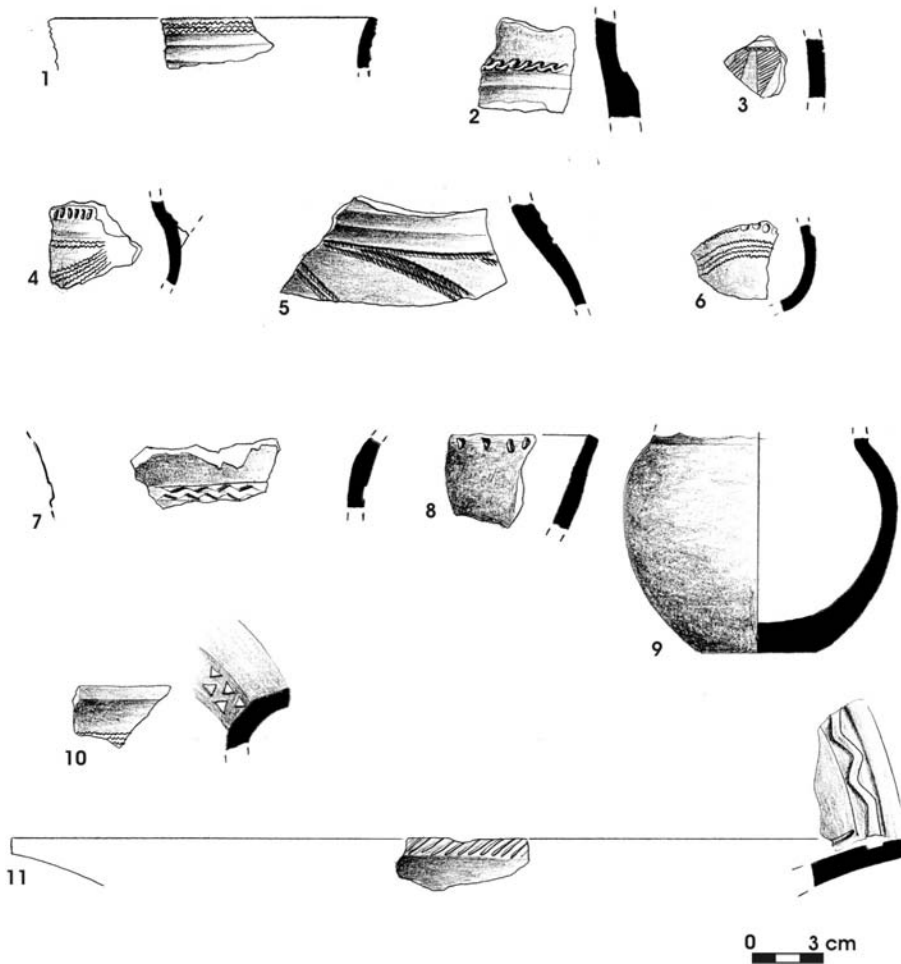
Сл. 5. Керамика: старије гвоздено доба (1–7); старчевачка култура (8).
Fig. 5. Pottery: Early Iron Age (1–7); Starčevo Culture (8).

Сл. 6. Керамика из старијег гвозденог доба (1-9).
 Fig. 6. Early Iron Age pottery (1-9).

зарезима (сл. 6/7), затим урезаним шрафираним троугловима (сл. 6/8), као и утискивањем орнамента изведеног у техници лажног шнура (сл. 6/9). Шоље, које иначе имају дебеле зидове и добро су углачане, заступљене су у две варијанте: коничне (сл. 7/8) и биконичне са наглашеним трбухом (сл. 7/9). Посуде типа пехар присутне су са неколико фрагмената који су, по правилу, добро углачани, а израђени су од пречишћене глине. Украшавају се утиснутим тремоло линијама (сл. 7/4, 6; т. I/6), углачаним хоризонталним канелурама у комбинацији са тремолом (сл. 7/1), урезаним шрафираним висећим троугловима (сл. 7/3), жигосаним „S” низовима (сл. 7/2) и жигосаним троугловима који формирају цикцак

Сл. 7. Керамика из старијег гвозденог доба (1–11).
Fig. 7. Early Iron Age pottery (1–11).

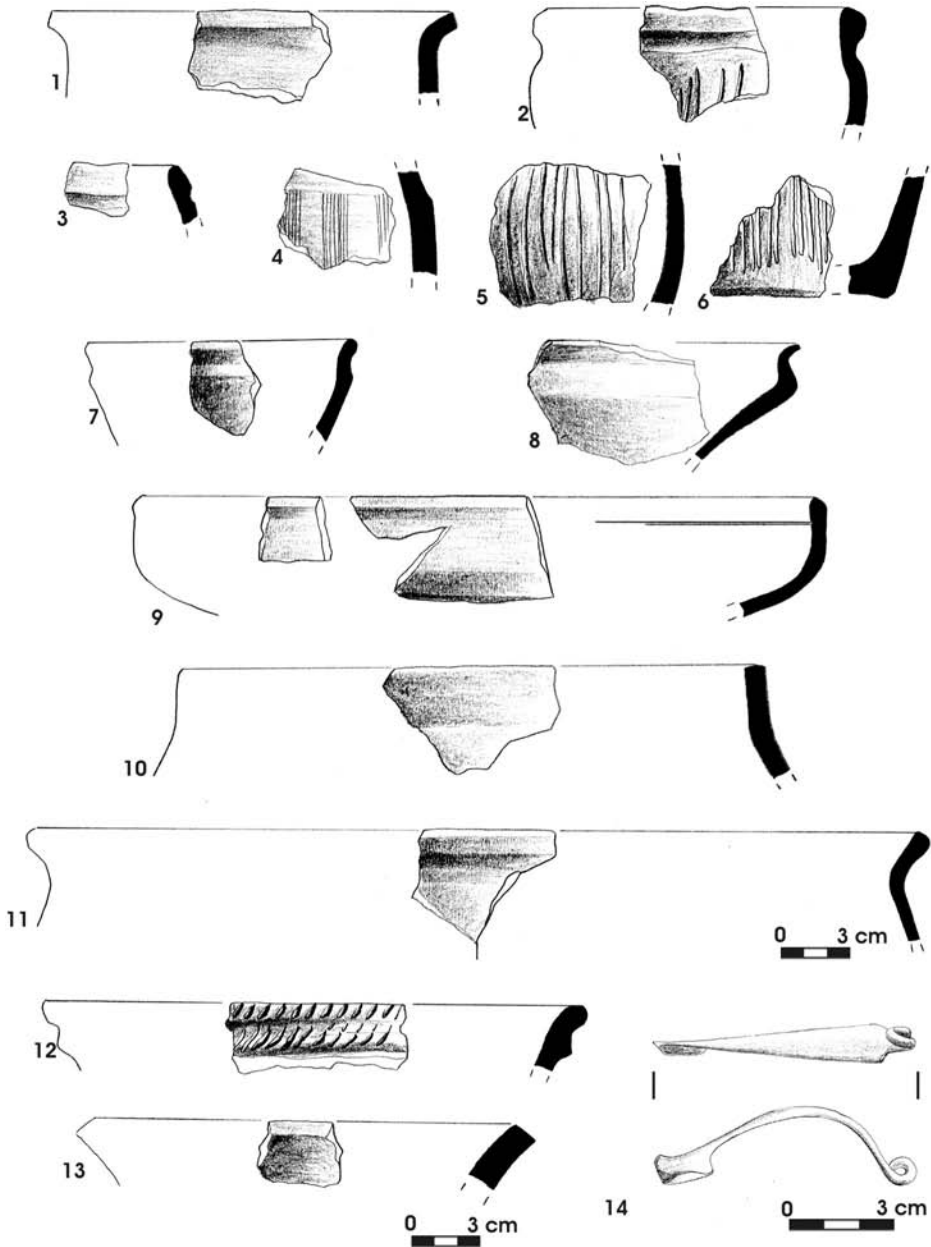
линију (сл. 7/7), као и утискивањем мотива лажног шнура (сл. 7/5). Амфорама припадају два фрагмента обода, израђена од пречишћене и добро печене глине, са сивом углачаном површином. Први је фрагмент разгрнутог обода украшен са лица хоризонталним низовима тремоло линија, а са наличја фасетама унутар којих је мотив наспрамно постављених жигосаних троуглова (сл. 7/10). Други је фрагмент амфоре широко разгрнутог обода, споља украшен косим урезаним линијама, док је са наличја урезана хоризонтална трака са цикцак линијом (сл. 7/11). Фрагменти лонаца чине најбројније налазе старијег гвозденог доба (сл. 5/1–7). Ради се о посудама грубе фактуре са примесама кварцног камена, чија је спољна површина најчешће црвене боје печења (т. I/8). Преовладава тип лонца са благо разгрнутим оштро профилисаним ободом и звонастим трбухом, те орнаментом у виду моделоване пластичне траке са урезаним косим линијама (сл. 5/1–5; т. I/7) или „X” урезима (сл. 5/7).

Према поменутиим стилско-типолошким карактеристикама, керамички материјал из старијег гвозденог доба припада Басараби културном комплексу. То потврђују фрагменти здела, заступљени на бројним локалитетима ширег подручја Подунавља, Срема (Medović 1978: Т. СХХ, СХХIV; Поповић 1981: Т. XXXVII), Баната (Jevtić and Sladić 1999: pl. 1/1, 7; Јевтић 1997: сл. 29–30), Ђердапа (Поповић и Vukmanović 1998: pls. 11, 15, 17, 37; Поповић and Mrkobrad 1986; fig. 7/1–2; Jevtić 1981: Т. XII/1, XIII/1–7; *idem* 1983: Т. I, III; Васић 1982–1983: Т. I/2–3), источне Србије (Jevtić 1983: Т. X; *idem* 1996: Т. I, II) и Поморавља (Stojić 1986: Т. 16, 25/1–4; *idem* 1998: Т. I–X; *idem* 2004: Т. II–IV; Стојић и Чађеновић 2006: Т. XLIX, L, С). У југозападној Олтенији овакви типови здела и техника украшавања познати су са локалитета Оревица Маре, Гирла Маре, Островул Маре, Изворул Фрумос (Grăciunescu 1996: pls. II–VII), Фериђиле, а у западној Румунији на налазиштима у зонама локалитета Валеа Тимишул, Горнеа, Боска Монтана (Gumă 1977: pls. III–VIII). Пехари својим обликом и украшавањем највише сличности показују са онима откривеним у Поморављу. Канелуре у комбинацији са тремоло линијама и лажним шнуром проналажене су на локалитетима Ланиште (Stojić 1986: Т. 27/5), Дреновац (*ibid.*: 33/10), Пањевачки рит (*idem* 2004: Т. 12/17, 18; сл. 27а–б), Макрешане (Стојић и Чађеновић 2006: Т. LXXV), и Црнокалачка бара (Јевтић 1992: Т. IV/3–6). Амфоре са орнаменталним мотивима такође показују највише сличности са аналогијама из Поморавља, а идентични фрагменти откривени су на локалитету Црвене ливаде (Stojić 1980: сл. 6). И у случају лонаца, као посуда претежно утилитарног карактера, можемо рећи да показују највише аналогија са Поморављем. Слични (по изгледу и начину украшавања) типови откривани су на локалитетима Пањевачки рит (Stojić 2004: Т. VI/L1), Ланиште (*idem* 1986: Т. 27/12), Црнокалачка бара (Јевтић 1992: Т. II, V), Белица (*idem* 1983: Т. XX/3) и другим.

Млађе ѓвоздено доба

Дако-гетски хоризонт представља латеноидна квалитетна керамика добре фактуре, као и керамика лошијег квалитета израде, утилитарног карактера. Квалитетној керамици припада фрагмент разгрнутог, профилисаног обода амфоре (вероватно биконичне форме) вертикалног врата (сл. 8/1), израђене од пречишћене глине и добро печене, сиве боје. Доброг квалитета је и фрагмент благо биконичне зделе са мало задебљаним ободом који се јасно одваја од трбуха, израђене од добро пречишћене глине на витлу (сл. 8/9), као и налаз фрагмента разгрнутог, благо профилисаног обода и левастог врата већег лонца (сл. 8/11), такође израђеног од квалитетне сиво печене глине. Карактеристичан је и налаз биконичне ручно рађене зделе, начињене од пречишћене глине са примесама песка, окер боје (сл. 8/8). Овај тип здела, познат и као „фрутијера”, са широко разгрнутим ободом, обично је постављан на високу прстенасту ногу. Једини примерак пехара јесте фрагмент биконичне форме израђен на витлу и тамносиве боје (сл. 8/7). Лонци су представљени у три варијанте: а) полулоптасти трбушаста лонци (понекад и јајолики) са задебљаним ободом одвојеним од трбуха урезаном траком (сл. 8/2; т. I/3); б) биконични лонци са разгрнутим ободом; в) биконични лонци-амфоре. Орнаменталне технике за украшавања лонаца првог типа (а), своде се на мотиве вертикалних снопова линија урезаних инструментом у виду чешља, са правилним размацима или насумично, на површини целог трбуха (сл. 8/4–6). Израђивани су претежно од слабо пречишћене земље и у највећем броју случајева лоше печени. Лонцима другог типа (б), припада фрагмент сиве, добро печене посуде (сл. 8/11), као и фрагмент црвенкастомрко печене посуде од лоше пречишћене земље, сумарно обрађене спољне површине (сл. 8/13). Посебно је занимљив фрагмент разгрнутог задебљаног обода, украшеног косим урезима, испод кога је пластично моделована трака, такође са урезима (сл. 8/12), израђен од пречишћене, добро печене, земље црвене боје. Типу лонаца-амфора (в), са ненаглашеним ободом, припадао би фрагмент чија је површина углачана, израђен од глине са примесама ситног камена (сл. 8/10).

Налази амфора и лонаца сиво печене керамике рађене на витлу откривени су на бројним латенским локалитетима (Јовановић 1974: Т. XXXI, сл. III/2): Гомолава фаза VI б, Жидовар и Пећине (Јовановић и Јовановић 1988: Т. XL/13–15; Сладић 1986: Т. XX/1, XXVIII/2; Јовановић 1987: 825, Т. LXXXII/1). Биконична здела (сл. 8/9), одговара зделама откривеним на Гомолави фазе VI б, Митровачким ливадама код Сремске Митровице, Карабурми (Јовановић и Јовановић 1988: Т. XVIII/6; Брукнер 1995: 109, Т. XXII/225; Тодоровић 1968: Т. XL, сл. 7), а у јужној Олтенији на локалитету Скорнићешти (Вичир 1986: fig. V/3). Фрутијере израђене

Сл. 8. Млађе гвоздено доба: керамика (1–13) бронзана фибула (14).
 Fig. 8. Late Iron Age: pottery (1–13); bronze fibula (14).

руком откривене су у Србији на следећим налазиштима: Гомолава фаза VI б, Шимановци, Ајмана у Малој Врбици, Љубичевац и Гамзиград (Jovanović i Jovanović 1988: Т. IX/1b; Popović 2000: pl. 5/36; Stalio 1986: fig. 51; Popović 2000: pl. 10/21; Sladić 2005: Т. VII/1); док су у Румунији налажене на локалитетима: Острво Симијан, Брад и Констанца (Popilian 1999: fig. 8/3; Ursachi 1995: 157, pl. 257/1; Irimia and Conovici 1989: fig. 19/7). Пехари који одговарају онима из Гамзиграда (сл. 8/7) откривени су на локалитетима: Гомолава фаза VI а, Ајмани у Малој Врбици, Кривељ (Jovanović i Jovanović 1988: prilog 13. VI b/14, Т. XXXIV/1; Stalio 1986: fig. 33; Јевтић 1996: Т. VII/4), као и у зони Тисе (Kotoigoroško 1991: Fig. 4/18,15). Лонци нашег првог типа (а) (сл. 8/2–6) распрострањени су од Војводине (Jovanović 1974: Т. XXXI V-lonci; Jovanović i Jovanović 1988: prilog 13. 34, 39–40, 65–66), преко источне Србије (Sladić 2005: Т. VI), све до крајњег југа Србије (Popović 2005: pl. VI/12), и чине обавезан инвентар на свим налазиштима из периода Латена. Исто се може рећи и за лонце нашег другог типа (б) (Јовановић 1979: Т. I/3, *idem* 1991: сл. 4/а–с). Ободу украшеном косим урезима (сл. 8/12) одговарају готово идентични примерци откривени на локалитету Глождак у Параћину (Popović 2003: Т. I/4; Гарашанин 1973: Т. 122/1).

Фибуле

Током истраживања куле 19 (јужна кула западне капије млађег утврђења) (Бикић и Шарић 1997: 207; Петковић и Живић 2006: 138), у слоју који се датује у време са краја IV в. и почетка V в., поред пећи 2/02 за претапање предмета од бронзе и гвожђа, откривене су две каснолатенске фибуле. Први примерак представља бронзана фибула дугачка 4,5 cm (т. I/2) са повратно савијеном ногом искуцаном у виду копља, која се шапицом држи за лук. Копљасто проширење уз ивице украшено је урезаним линијама. Накнадно је на проширењу урезан тешко читљиви натпис „NAIX” или „XINV” (Petković 2008: 22). Фибуле овог типа познате су са некрополе на Карабурми (Todorović 1972: Т. I grob 4/3), Сремској Митровици (Brukner 1987: 114, sl. 5), са локалитета Љубичевац-Острво у подручју Ђердапа, у Чикорњи код Зајечара у сливу Тимока (Поповић и Сладић 1997: 105, 108, сл. 6/3–5), као и на локалитету Чукар у Поморављу (Стојић и Чађеновић 2006: кат. бр. 31а). Иако овај тип фибуле има средњолатенске узоре, он се датује у завршну фазу млађег гвозденог доба, крај I в. п. н. е.–почетак I в. (Popović 1989-1990: 167). У истом стратиграфском слоју откривена је једноделна бронзана фибула дужине 7,5 cm, са глатким луком и благо наглашеним уздужним ребром, пуним правоугаоним држачем игле (инв. бр. G/1755) (сл. 8/14). Она припада типу *Nauheim* који је познат са каснолатенских налазишта централне Европе (Werner 1979: 176, Abb. 4/7; Božić 1993: 145, sl. 4/5), и датује се у

крај I в. п. н. е. – почетак I в. (Petković 2008: 27, 28: kat. br. 43). Трећу фибулу представља 4,3 cm дугачак фрагмент бронзане посувраћене ноге са шапицом на једном крају и почетком стопе на другом крају, који на себи има три протома или чланка (т. I/1). Откривена је приликом истраживања у сектору код Великог храма, у кв. V–XV (С-682)⁹. Очувани фрагмент није погодан за прецизније датовање и типолошко одређење, али се може претпоставити да представља саставни део „псеудо-фибуле латена II” (Todorović 1968: 52) која припада крају латенског периода (Роровић 1989-1990: 169: сл. 3/8, 9, 10) односно истовремен је са две претходне фибуле.

ЗАКЉУЧАК

За сада ретки налази неолитске старчевачке керамике не дају јасну хронолошку слику, те стога не омогућају прецизније датовање.

Налази керамике из старијег гвозденог доба хронолошки припадају периоду гвозденог доба II, На В3 (Гарашанин 1973: 467), или Басараби култури из периода На В3-С, 800–650 г. п. н. е. (Vulpe 1986: 49). Пажљивијом анализом типолошких елемената стиче се утисак да археолошки материјал има највише сличности са оним из Поморавља, тј. Басараби фазом Ланиште II (Stojić 2004: стр. 278).

На више локалитета са подручја централог Балкана је потврђено да се током истраживања латенских културних слојева упоредо открива келтска и дачка керамика. Док је на налазиштима Скордиска у Панонији однос келтског и дачког материјала већи у корист келтског (Јовановић 1979: 11), на Феликс Ромулијани је ситуација обрнута, пошто расте проценат материјала дачког или дако-гетског карактера у односу на скордистички, што је карактеристично за локалитете I в. на Лимесу и у доњем току Дунава (*idem* 1991: 158). Могуће је да налази млађег гвозденог доба са Сектора терми припадају овом периоду, и то вероватно пре Дачанима него Келтима, који живе у мешовитим заједницама или једни поред других, те стога долази до њиховог међусобног мешања и културног прожимања (Роровић 2000: 101). Налази фибула из куле 19 и из околине Великог храма, заједно са откривеном истовременом керамиком у Сектору терми као и из села Гамзиград, потврђују хронолошки оквир за датовање могућег насеља (а можда и некрополе) које се налазило на месту царске палате или у њеној непосредној близини, у период I в. п. н. е.–I в. Очекујемо да ће планирани наставак истраживања на простору западно и северно од утврђеног комплекса умногоме употпунити слику културне старатиграфије предримских периода локалитета Феликс Ромулијана и овог дела источне Србије.

⁹ Захваљујем се колегиници М. Живић на уступљеном налазу и подацима.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Бикић, В., и Шарић, Ј.
1997 Кула 19. *Сџаринар* (н.с.) 48: 203–208.
- Bichir, Gh.
1986 Vesigii ale geto-dacilor din epoca romană la Scornicești (jud. Olt). *Thraco-Dacica* 7: 112–128.
- Božić, D.
1993 Slovenija in srednja Evropa v poznolatenskem obdobju. *Arheološki vestnik* 44: 137–152.
- Brukner, O.
1987 Sremska Mitrovica-Livade. *Arheološki pregled* 28: 113–118.
1995 Домородачка насеља. Стр. 91–136 у *Археолошко исцртавање дуж аутопута кроз Срем*, ур. З. Вапа. Нови Сад: Покрајински завод за заштиту споменика културе.
- Crăciunescu, G.
1996 La culture Basarabi dans le sud-ouest de L’Oltenie. Pp. 79–92 in *Der Basarabi-Komplex in Mittel- und Südosteuropa Kolloquium in Drobeta-Turnu Severin, November 1996*, eds. M. Garašanin and P. Roman. Bukarest: Rumänisch-Jugoslavien Kommission für die Erforschung der Region des Eisernen Tores.
- Гарашанин, М.
1973 *Праисторија на тилу Србије*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Gumă, M.
1977 Unele probleme și perspective ale cercetării primei epoci a fierului in Județul Caraș-Severin. *Studii și Comunicari de etnografie-istorie* 2: 253–276.
- Irimija, M., and Conovici, N.
1989 Așezarea getica fortificată de la Satu Nou-„Valea lui Voicu” (com. Oltina, jud. Constanța). *Thraco-Dacica* 10: 115–154.
- Јевтић, М.
1981 Праисторијско насеље код Бољетина. Прилог познавању раног гвозденог доба у Ђердапу. *Сџаринар* (н.с.) 32: 19–31.
1983 *Keratika starijeg gvozdenog doba na centralnobalkanskom području*. Centar za arheološka istraživanja 2. Beograd: Filozofski fakultet.
1992 Прилог истраживању насеља старијег гвозденог доба са Црнокалачке баре код Ражња. *Зборник Народног музеја* (Београд) 14-1: 249–264.
1996 Керамика старијег и млађег гвозденог доба са налазишта Старо гробље у Кривељу код Бора. *Зборник Народног музеја* (Београд) 16-1: 129–142.
1997 Жидовар у старије гвоздено доба. Стр. 37–51 у *Жидовар: насеље бронзаног и гвозденог доба/ Жидовар: Bronze Age and Iron Age Settlement*, ур. М. Лазић. Београд и Вршац: Филозофски факултет и Народни музеј.
- Jevtić, M., and Sladić, M.
1999 Some stratigraphic issues of the Iron Age settlements at Židovar. Pp. 94–100 in *Le Djerdap/les Portes de fer a la deuxieme moitié du premier millenaire av. J.Ch. jusqu’aux Guerres Daciques, Kolloquium in Kladovo-Drobeta-Turnu Severin September-October 1998*, ed. M. Vasić. Beograd:

- Arheološki institut, Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti, and Rumänisches institut für Trakologie.
- Jovanović, B.
 1974 Mlade gvozdeno doba. Str. 277–317 u *Praistorija Vojvodine*, ur. P. Popović. Novi Sad: Institut za izučavanje istorije Vojvodine i Savez arheoloških društava Jugoslavije.
 1979 Значење дачке керамике на насељима Скордиска у Подунављу. *Сџаринар* (н.с.) 28-29 (1977-1978): 9–18.
 1987 Keltska kultura u Jugoslaviji, Istočna grupa. Str. 815–855 u *Praistorija jugoslovenskih zemalja V: željezno doba*, ur. A. Benac. Sarajevo: Svijetlost i Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
 1991 Скордисци и дако-гетска керамика Подунавља. *Зборник филозофског факултета* (Београд) 17-А: 151–160.
- Jovanović, B., i Jovanović, M.
 1988 *Gomolava 2: Naselje mladeg gvozdenog doba*. Novi Sad i Beograd: Muzej Vojvodine i Arheološki institut.
- Kotoigoroško, V. G.
 1991 Antichitățile dacice zona Tisei superioare. *Thraco-Dacica* 12: 115–132.
- Лаловић, А.
 2003 Гамзиград (Ромулиана) – 50 година археолошких истраживања и конзерваторско-рестаураторских радова. Стр. 57–75 у *Рад Драгослава Срејовића на истраживању античке археологије, Крагујевац 31. октобар–2. новембар 2002*, ур. Н. Тасић. Меморијал Драгослава Срејовића Зборник радова 2. Крагујевац: Центар за научна истраживања Српске академије наука и уметности и Универзитета у Крагујевцу.
- Лаловић, А., Јовановић, С., и Ружић, М.
 1997 Ромулијана – Гамзиград. Касноантичка утврђена палата. *Сџаринар* (н.с.) 48: 199–203.
 2000 Гамзиград – Romuliana археолошка истраживања на сектору терми током 1998. године. *Сџаринар* (н.с.) 50: 283–285.
- Лазић, М.
 1998 Гамзиградска култура – последње откриће Драгослава Срејовића. Стр. 147–158 у *Рад Драгослава Срејовића на истраживању праисторије централног Балкана, Крагујевац 27–29. новембар 1997*, ур. Н. Тасић. Меморијал Драгослава Срејовића Зборник радова 1. Крагујевац: Центар за научна истраживања Српске академије наука и уметности и Универзитета у Крагујевцу.
- Лазић, М., Сладић, М., и Пековић, М.
 2002 Резултати археолошког рекогносцирања територије обухваћене просторним планом археолошког налазишта Ромулијана – Гамзиград. *Развијак* (Зајечар) 207-208: 64–67.
- Mano-Zisi, Đ.
 1956 Le castrum de Gamzigrad et ses mosaïques. *Archaeologia Jugoslavica* 2: 67–84.
- Medović, P.
 1978 *Naselja starijeg gvozdenog doba u jugoslovenskom Podunavlju*. Dissertationes et monographiae 22. Beograd: Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture SAP Vojvodine i Savez arheoloških društava Jugoslavije.

- Petković, S.
2008 *Fibule u rimskim provincijama na tlu Srbije I-IV veka n. e.* Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Петковић, С., и Живић, М.
2006 Трагови металуршких активности у касноантичкој Ромулијани: Истраживања 2002-2005. *ГСАД* 22: 135-148.
- Popilian, G.
1999 Découvertes archéologiques dans l'île ostrovul Şimian. Pp. 55-64 in *Le Djerdap/les Portes de fer a la deuxeme moitié du premier millenaire av. J.Ch. jusqu'aux Guerres Daciques, Kolloquium in Kladovo-Drobeta-Turnu Severin September-October 1998*, ed. M. Vasić. Beograd: Arheološki institut, Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti, and Rumänisches institut für Trakologie.
- Popović, D.
1981 *Keramika starijeg gvozdenog doba u Sremu*. Fontes Archeologiae Jugoslaviae 4. Beograd: Savez arheoloških društava Jugoslavije.
- Popović, P.
1989-1990 Млађе гвоздено доба Ђердапа. *Сџаринар* (н.с.) 40-41: 165-176.
2000 La céramique de La Tène finale sur les territoires des Scordisques. *Сџаринар* (н.с.) 50: 83-101.
2003 Глождак у Параћину – дачка некропола I века н.е. Стр. 259-269 у *Рад Драгослава Срејовића на истраживању античке археологије, Крагујевац 31. октобар-2. новембар 2002*, ур. Н. Тасић. Меморијал Драгослава Срејовића Зборник радова 2. Крагујевац: Центар за научна истраживања Српске академије наука и уметности и Универзитета у Крагујевцу.
2005 Kale-Krševica: Investigations 2001-2004 Interim Report. *Зборник Народног музеја* (Београд) 18-1: 141-174.
- Popović, P., and Mrkobrad, D.
1986 Prospection par sondage de la localite Lubičevac – Obala. *Ђердapske sveske* 3: 308-328.
- Поповић, П., и Сладић, М.
1997 Млађе гвоздено доба источне Србије. Стр. 101-114 у *Археологија источне Србије. Научни скуп Археологија источне Србије, Београд-Доњи Милановац, децембар 1995. године*, ур. М. Лазић. Центар за археолошка истраживања 18. Београд: Филозофски факултет.
- Popović, P., i Vukmanović, M.
1998 *Vajuga – pesak nekropola starijeg gvozdenog doba*. Ђердapske sveske. Посебна издања 3. Beograd: Arheološki institut.
- Ружић, М.
2003 Гамзиград после Драгослава Срејовића. Стр. 89-101 у *Рад Драгослава Срејовића на истраживању античке археологије, Крагујевац 31. октобар-2. новембар 2002*, ур. Н. Тасић. Меморијал Драгослава Срејовића Зборник радова 2. Крагујевац: Центар за научна истраживања Српске академије наука и уметности и Универзитета у Крагујевцу.
- Sladić, M.
1986 *Keramika Skordiska, Latenska keramika u Jugoslovenskom podunavlju*. Centar za arheološka istraživanja 6. Beograd: Filozofski fakultet.

- 2005 Вишицина башта – село Гамзиград: насеље позног латена у долини Црног Тимока. *ГСАД* 21: 211–222.
- Сладић, М., и Јовановић, С.
1997 Остаци старијенеолитских насеља са подручја Књажевца. Стр. 167–175 у *Археолоџија источно Србије. Научни скуп Археолоџија источно Србије, Београд–Доњи Милановац, децембар 1995. године*, ур. М. Лазић. Центар за археолошка истраживања 18. Београд: Филозофски факултет.
- Сладић, М., и Ружић, М.
2001 Милетов бунар, ново насеље гамзиградске културе. *ГСАД* 17: 153–168.
- Срејовић, Д.
1983 Увод; Гамзиград у праисторији, Гамзиград касноантички царски дворца. Стр. 5–16; 18–21 у *Гамзиград – касноантички царски дворца*, ур. С. Ђелић. Галерија Српске академије наука и уметности 45. Београд и Зајечар: Српска академија наука и уметности и Народни музеј.
- Срејовић, Д., Лаловић, А., и Јанковић, Ђ.
1981 Гамзиград. *Сџаринар* (н.с.) 31: 65–78.
- Срејовић, Д., и Лазић, М.
1997 Насеља и некрополе бронзаног доба у Тимочној Крајини. Стр. 225–244 у *Археолоџија источно Србије. Научни скуп Археолоџија источно Србије, Београд–Доњи Милановац, децембар 1995. године*, ур. М. Лазић. Центар за археолошка истраживања 18. Београд: Филозофски факултет.
- Срејовић, Д., and Vasić, С.
1994 *Imperial Mausolea and Consecration memorials in Felix Romuliana (Gamzigrad, Eastern Serbia)*. Belgrade: Faculty of Philosophy.
- Stalio, B.
1986 Le site préhistorique Ajmana a Mala Vrbica. *Đerdapske sveske* 3: 27–50.
- Stojić, M.
1980 Налазишта Басараби културе у околини Светозарева. *Сџаринар* (н.с.) 30: 97–107.
1986 *Gvozdeno doba u basenu Velike Morave*. Centar za arheološka istraživanja 8. Beograd i Svetozarevo: Filozofski fakultet i Zavičajni muzej.
1998 L'âge du fer dans le Pomoravqe et le probleme de la culture de Basarabi. Pp. 119–135 in *Der Basarabi – Komplex in Mittel- und Südosteuropa, Kolloquium in Drobeta-Turnu Severin, November 1996*, ed. C. Schuster. Bukarest: Rumänisch-Jugoslavien Kommission für die Erforschung der Region des Eisernen Tores.
2004 *Пањевачки риди*. Посебна издања 40. Београд: Археолошки институт.
- Стојић, М., и Чађеновић, Г.
2006 *Крушевац: културна сџраиџрафија праисторијских локалитетна у зони сџаве Зајадне Мораве и Јужне Мораве*. Археолошка грађа Србије 2. Београд и Крушевац: Археолошки институт и Народни музеј.
- Todorović, J.
1968 *Kelti u jugoistočnoj Evropi*. Dissertationes 7. Beograd: Muzej grada Beograda.
1972 *Praistorijska Karaburma I, nekropola mladeg gvozdenog doba*. Dissertationes et monographiae 13. Beograd: Muzej grada Beograda.

- Ursachi, V.
1995 *Zargidava Cetetea dacică de la Brad*. Bibliotheca Thracologica 10. Bucuresti: Institut Român de Tracologie.
- Васић, Р.
1982-
1983 Бараће код Трајанове табле, праисторијско и античко насеље. *Сџа-ринар* (н.с.) 33-34: 355–356
- Vulpe, A.
1986 Zur Entstehung der Geto-Dakischen Zivilisation die Basarabikultur. *Dacia* 30: 49–89.
- Werner, J.
1979 *Spätes Keltentum zwischen Rom und Germanien, Gesammelte Aufsätze zur Spätlaténezeit*. München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.

ALEKSANDAR KAPURAN

A CONTRIBUTION TO
PREHISTORIC STRATIGRAPHY OF FELIX ROMULIANA
IN THE LIGHT OF NEW FINDINGS

Summary

Decades of excavation at Galerius's palace, Felix Romuliana (fig. 1) near Gamzigrad village (Eastern Serbia) have yielded, in addition to archaeological material dated to the Roman period, a significant quantity of prehistoric finds (figs. 5–8; pl. I). Most of the sporadic prehistoric finds within the fortified palace were probably imported along with the earth used for levelling the layers (the earth was taken from the area north of the palace). Relatively continual occupation of the site and its immediate vicinity lasted from the Neolithic to the Mediaeval period. The continuity is, *inter alia*, demonstrated by the southern profile of the Square L"XXIV-K"XXIV (fig. 3) in the sector of the Thermae (fig. 1). Within the Thermae itself prehistoric finds were discovered in strata H and I (figs. 2, 4). Judging from the prehistoric archaeological material from the sector of the Thermae, the oldest pottery belongs to Neolithic Starčevo Culture (fig. 5/8; pl. I/9), followed by Early Iron Age (Basarabi) (figs. 5/1–7; 6/1–9; 7/1–11), and Late Iron Age, (La Tène and Daco-Getian) (fig. 8/1–13). Two bronze fibulae dated to the Late Iron Age were found in Tower 19 (pl. I/2; fig. 8/14), and a third in the sector of the Great Temple (pl. I/1). All three are to be dated to 1st century B.C.–1st century. Within the same chronological span there was probably a settlement and perhaps a cemetery at Felix Romuliana or in its immediate vicinity.

Примљено: 4. јуна 2008.

UDC 902.01:903.2](497.11 Gamzigrad)“634/638“